

Л. А. САРЫ-СЕП

Т Е М Д Е Ш

(Куучун).

О.Н. Аргоков көчүргөн.

г. Улалу

Ойрот издат

1931 жылда

Т Е М Д Е Ш.

(Куучун).

1. ЛА. Куманнин көчүргөн.

ТЕМДЕШ.

Чымыгар балдар! Чымыгар деп айдып турум ийне. Кара тери агып, Темдеш деп Учкомнын председателинин заместители, класстын ичинде балдарды умыразын деп токтоодып турды. Ёни десе каркырап үзүктелип турды. Төмөн түжүрүп салган кабагы алдынан, ачынып кан чагылган көзи суркурап турды. Председательдын Конызы ордына тудунуп турган ленеиказы остол орто жазырап кадалып турды. Же бирде неме болбоды. Темдеш балдарды токтодып мокойло, аргазын тапаганда, катчинын кыбына баады, онон удаан жок үч кижиге болып жана чыктылар: бирүзи катчы экинчиге кандыйда солун жиит уул, чамчазында КИМ деп значокту, үчүнчиге Темдеш. Балдардын табыжы эмештен токтоп жылыып турды, каа-жаа-ла чым чыдып алган кызычактын чынгыруу, эмесе мандайына чертирип алган уулчактын табыжы угулуп турды. Катчы байа остолдо жаткан ленеиканы колына алып, остолго согып балдарды айлантра, чылаазынду көзине көрди.

Балдар учында, табыжы жылыып, тым отура бердилер. Темдеш остол орто туруп-алып, үүренчик балдардын жууны бажалды деп жарлады. Президиумды тудыгар деп айтты. Президиумга баалдар бой-бойлорун тудужып, көдүрезин-ле чыгарыжып салдылар.

Айдарда ондый учы-бажы жок чыгарышты катчы туруп токтодып салды: президиумга тударга үч-ле кижиге, айдарда, ол тудулган улус жуунды башкаргадый; жууннын протоколын бичигедий улус болзын: бу слердин көп чыгарышкан кандидаттарыгар жарабады деп айтты.

Онойып тура, Темдешти председател эдип тутклады, Көбөлөкти катчы эдип, Алтын деп баланы член эдип тутклады. Президиумды туткан соондо, олар жерлерине барып отыргылады, школ ичинде табыш торт жылыды, карлааштар - чылап, балдар, жемерен-чакта эдилген парталарды чук тургузып саларда олардын-ла быжырт эткен табыжы угулуп турды. Ёни-сүри жок жабыс класс ичи, бастра-ла күрен чырайлу, тосток көстү, баалдардын бүдүштери болуп тура берди. Жаныда баалдар тутпактажып, өйнөп көдүрген тоозыны тура

ичинде койу бойынча кайнап туруп, стенеге, остол-такталарга баалдардын эдине тўжўп жапшынып турды. Оодылып–калган кўзнўктўрин кат-кат чаазын-ла жапшырып саларда, онду жарык ўтпўй школ ичи карануй болгон. Тынышка сўрекей уур болгон. Балдардын жанында ойын-тудуштарынан ис-те жок. Жууннан чала чўкўп, жууннан качкадый болуп, баалдардын чырайы кубулуп турды, жангыс-ла ондо турган солун кижиге болуп отурдылар. Ол солун уулды баалдар баштап, жаны-ла кўрўп турган керегинде, кўрўп угарга жылбиркеп, жууннан качпай отурганы ол болды. Балдардын текши токынаганын сакып алып, катчы Темдешке умдадрда Темдеш жакшы-жазап тамагын кениде-жўткиринеле, оозы тумчугын жениле арчынып алып бут-бажына турды.

«Нўкўрлўр, бўгўнги жуунда угатан керектерибис жангыс-ла керек болды. Ол керектин аайын бу, аймактан келген нўкўр айдып берер» деп айдала Темдеш, эм менин керегим божоды деп снананып, женине отыра-тўшти.

Жаш солун уул, катчы-ла кўрўжип, бой-бойлары кўлўмзиренип каткырды. Ол солун айлчы кижии аймактын комсомол комитединин бюрозынын члени болгон эмтир.

«Же, баалдар, мен слер-ле государствонын жаан керектери керегинде куучындажайын деп келдим. Слердин жерде, аш жууп белетеер керегинде мени ийди. Аш жууп белетеери дегени не дегежин, слер оны байла укканыгар. Же бу жууган аш кайда барып жатканын мен слерге эмеш айдайын»

«Бис билерибис!».

«Бу аш ишмекчилерге барар, олар аш салбай, фабрикада иштеп жадлар. Олордын ижи: бўс чекпен согор, темир эдер. Бис ологго аш берип- жадыбыс, олар десе ордына биске жўзўн товарлар бередиелер».

«Аш, городто жаткан служащий улуска» керек.

«Школ катчыларына аш база керек, олар аш база салбай жадылар».

Сел-совет качыларына аш керек жок-па?».

Школдын ичинде табыш жыгырайла тўшти. Темдеш аргазын таппай, катчы жаар жалынып кўрўлў, арга жокто отургужына отура-тўшти.

Катчы ла комсомолдын көзи карында курчып чыкты. Анчадала катчынын маказы канып турды. Аш жууп, белеттер керегинде канча куучындаганым тегин калбады, баалдар оны жартына чыгып, билип алган туры деп, катчы сезинип, ичинде сүүнип турды. Менин ижим тегин калбаган туру.

Онду уйку жоко, канча күнге чыгара ижим тегин калбаган туру. Ондый уйку жоко, канча күнге чыгара түште жүзүн жуундарга жүрүп, түнде келип, отурганым тегин калбаган туру.

Комсомол десе бойынын жанынан катраа макатып турды, а жууп белетеер керегин, бойынын үүренчиктерине жартап аайлап айдып билдирткенине; анчадала-ла баалдарга жакарып турды, олардын куучыны чыгып, сөс блаажып, ол керектин айдып, чынынаа шүүшкенин.

Колын өрө тудуп, үнин жаанадып, сөс блаажып эди изип келген баалдарды, комсомол арайдан токтотты.

«Баалдар, мен слерди эмди билдим. Слер-ле менин ол керектин аайын куучы келген сурагымндаарым жок. Слердин билгенигер, менин шүүп бодогонымнан артык эмтир. Катчыгардын нени айтканан, слер сүрекей кичееп, сананып укан эмтиригер. Айдарда, ол керектин аайын көп куучындашпай, мен слерден сураарга келген сурагым аайына чыгалдар. Менин слерди сурап турганым, бу аш жууп белетеер керегин өткүрерге, государство-ла совет башкарууга болужып беригер.

Комсомол баалдарды государство, база совет башкарууга болужып берзин деп, сурап жат деп, өскө жаан улусты эмес, же бис бу-ла үүренчик баалдарды деп сананып кайкажарда демрен чактагы партиялар, тура ичине толо табыштанып чыкыража-берди. Баалдар токынап отырып болбой бардылар; көстөри суркурап, мойындарын чөйө сунуп, жүстери сооп, кайкажыр тура-бердилер. Бирден олар чыныкпай, бирден десе жылбиркеп, тургуза-да болзо иштеерибис деп катуу сананыжып отургыла...

Темдеш, президиумга председател болуп отурган жаан керегин удуп салала, остолдын ары жанынан чыга жүгүрүп, комсомолдын алдына тура түжүп, көзин жумбай, көстөп алып, торт кыйгырган аайлу болды:

«Совет башкаруу большсын деп, бисти сурап туру-ба? Айдарда, ол ишти иштеерге бис жараарыс- па? У-у-у! Нени эдетенин айдып ла бер, бис ончобыс иштеерибис!!! Темдеш тымнзанып турды, көзи ко... сомолго, толононын тегенеги бодолду, кадалып калган, жузи изип чыкан. Жууннын табыжы сүреен турды. Онон-мынан төгүлип турган куучынды, сурактарды кижичи аайлап уккадый эмес болды. Куучын айткан кижини, баалдар торт-ла жайландра чук туруп койгон. Эрик жокто байагы ла ленеиканы колго алып остол орто сокодый болды. Бу тужында баалдар алдындыгызынан капшай токынап табыштары жылыды. Керектин жаанын, баалдар жарт билип тургандый эди. Онон башка, ологго совет башкаруу бүдүп, жаан керекти берип турганда, бойлорын тынзынып, жарамыкту болорын кичеп тургандар. Государстванын ижине жаан улусла кожо тен турарыбыс деп база маказырынып-та турдылар.

Же, баалдар, аш жууп белетеер керегине слер болыжарыгар деп бистин жөп бүтти. Айдарда, слердин жеригерде совет башкаруудын чыгарылу кижичи мен болгомдо, эмди слер маа болужарзаар.

Мен мында журтту кижичи эмезим, өскө өзөктөн келгем, айдарда, мындагы ол-жонды мен таныбазым, онын керегине, кандый кижичи кичеебес, карын керек тутадар кижичи барып, мее оморды жартап, айына чыгарга сүрекей күч болуп жат.

Бис билерибис, баалдар, бу эмдиги аш жууп белетеер керекти бистин жаан улустарыбыс, слер креси билип болбой – жадлар. Бистин жаан улустарыбыс аш жууп белеттеер керекти эмдигеле жетре, экинчи налог деп бодогылып жадлар. Олор бодогылап жадлар, совет башкаруу ашта жууп алып граница ажыра апарып, садып жат деп. Олор эмдиге жетире аайына чыкалак, бистин жерде эмди фабрик-завод ээлердин коjoyимдардын колында эмес эмдм бистин жерге келип турган товарды ишмекчилер эдип турганын; айдарда товарды биске берип ордына государство ажыра казна баазыла бистен ишмекчилер аш сурап жадлар деп база билгилебей жат.

Оны жаан улуска кем аайлап берер десе? Бу керектин аайын жакшы бойы билер кижичи, оо үзери совет башкаруга күүнзеп онын учун туружып турган кижичи. Же ол ондый билер улус бисте ас болуп жат. Айдарда ондый

улустарыбыс ас болгондо, ижибис жылбай керегибис јакшы бўтпей турганы ол болуп јат. Слер баалдар бойыгардын ада энегерге, јаан улуска бу керектин аайын јартап айдарда чыдап болужып болбозыгар-ба? Айдаарый јок чыдарыгар. Онын керегинде бу керекке, слер болужып беригер деп сурап турубыс. Ада энегерге, айылдаш улустарыгарга айдып берип турыгар, олар слерге кандый бир айдып болбос сурактар берип сураар болзо, слер бу катчигардан, эмезе менен келип угупалып тургар, бис слерге айдып берерибис. Је, баалдар, слерге менин сурагым мындый болды, слер ол кереке болужарыгар деп иженип турум.

Баалдар коркушту-ла табыш чыгардылар. Көдирери—ле тургуза барар керек деп таптылар.

Школдын јанына катчы јууктап келди. Балдар токтой тўшти.

Баалдар! Бу слердин тургуза барар деп айдып турган јөбигер келишпес, онын бирде неме болбос. Эң баштап, бистин јаткан јуртты, бистин звено сойын бөлүп алар керек. Кандайла звенонын үлүүне тўшкен, јурт-бөлүкти алып, ондо иштеер керек. Менин торт сүмем мындый: бистин 3-ле 4-чи группада канча звено-бөлүктөр бар, јуртыбысты звено тоо зынча бөлүп салар. Экинчи группанын үренчиктери бойларынын ада-энезинин аразында бу ишти өткүришип баштапкы группанын үренчиктери олардон үүренишсин. 3-ле 4-чи группанын үренчиктери бойларынын ада-энезинин-ле айылдаштарынын аразында ижине јурттан бир бөлүктөн кожып алзын. Бистин ижибис, тегин калас болбой, кандый-да болзо тузалу болзын дезе, звено сайын јуртты бөлүп алган соондо, кандый ла звено-бөлүк, бойынын ижинин планын тургузып алзын, оны јакшы јазап шүүп-ајыктайла, онын кийнинде иштеер керек. Баалдар, бу керек сүрекей јаан-да, күчте керек болуп јат. Оноор-мынаар-ла, чала-была эдип оны иштеерге болбос неме. Эм тургуза јуртыбысты, звено тоозынча бөлүп көрөлдөр. Бисте 7 звено бөлүк бар, бистин ырызыбыска, јуртыбыста 7 участка бөлүп бөлүнип калган. Ондый болгондо, 3-ле участка бөлүкте коркушту јаман өчөш Чычкыш-бай-ла, онын сүреен јуук најызы Кускун-кам бар, менин санаамда, ол участканы иделүү, чакту, тын звено

бөлүккө берер керек, ол звено, Темдештин звено-бөлүги болуп жат. Мен-ле жөпсинип туругар-ба?

Баалдар ончозы-ла жөпсинди. Бойынын катчызын олор сүүп, каарузып, оо бүдүп туратан балдар болгон. Эртенги күндө звено-бөлүк заседание-жуун эдер болуп, жаан табыштанып, аилдарына тар калыбай-бердилер.

II

Je, Темдеш, эмди не болорыбыс? Чычкыш Кускунла кожо, ажын кыразына апарып жерге көмүп салды деп билип жартына чыктыбыс; эмди мынан ары нени эдетенибис, не болотон? Мылтыгаш өскө өзөккө баады, селсоветтин арткан члендери десе Чычкыш-байдан коркугулап жадлар.

Кичинек жыртык тонду Күндүчи, бойынын башчызынан каруузын сакып, онызын көстөп алып отурды, Темдеш десе, тумчугын төмөн эдип алып, унчукпай отурды. Чын-да, олордын керектери, алдында кампания бажалар тушта шүүгенде кандыйда келишпес болды. Орто жаткандардын - ла жоктулардын аразына олордын куучыны жаап, керектери бүдүп турды, же бай-ла камга олор чыдашпай турдылар. Мылтыгаш уполномоченныйды өскө өзөккө чугарып салган, селсовет члендери десе бир-де неме этпей тургандар. Темдештин звенозында турган баалдар, бойлорынын участкасында сүрекей кичеенип иштеп жүрүп, Чычкыш-ла Кускун байлорынын ажын өскө өзөктө салган деп, база олор алтайтанда, орустанда аш сатып-алып жуугандар деп, жартына чыктылар; же ол аш кайда барганын торт тапкылабай турдылар. Чычкыштын ажы кайда барганын, качанда болзо табарыбыс деп иженгилеп турдылар. Онойып жүре, чындапта, ай болды. Ол звенодо турган бир баланын ада-энезинин арткан бар-жок ажын уурдап апарыштыр. Эскидеги аайы-ла олор Чычкыштан барып сурадылар. Чычкыш ашты бербей, уполномоченный, үзе апарды деп комыдап, узак турушты. Уполномоченный ажын үзе уруп апарды, эмди бойынын журт улузына болужардан болгой торт бойымада жүрим жок деп айдып турды. Ол ашты суражып, куучындажып турган тужунда, Темдештин

звенозында болгон, Көбөлөк деп балазы кожо барган. Көбөлөктин адазы, Чычкышта аш жок дегенинен чөкөбей, кичееп турды, оо үзеери берген аш учун жайгыда иштеп бергеним деп болгонып турды. Сурак-жайну узак болды, кирип, арай-ла тал-түшке жетпеди, учиндала Чычкыш жөпкө кирип Көбөлөктин адазы, Чычкаштан аш алдым деп айтпазын деп сүмелеп чертендиреле каргандырды, оо үч пуд аш беречи болды, Көбөлөктин адазы Чычкышка ордына жайгыда алты күн иш иштеп берер болды. Онын кийниде, Чычкыш Көбөлөктин адазын түндешкура келзин үзери темир кожо апарзын деп. Көбөлөк тууда адазыла кожо жүрүп, Чычкыштын аш жажырып сукаан жерин көриптир. Ажы көп аш болыптыр, эки жаан ороо, толтура уруп салган эмитир. Онын бир ороозы Чычкаш-байнын, бирүзи десе Кускун камнын болгон эмитир. Кускун аш каруулдап анда жаткан эмитир. Аш уруп берер алдында, Чычкыш-ла кам, Көбөлөкти база Чычкыштан аш алганын бирде кижее айтпазын деп чертендирип каргандырды. Көбөлөк черт-каргыштан да коркубай, эртенинде таңа-ла барып, Темдеш башчызына барып айдып берди. Темдештин бажы торт-ла жарый берди, ол жарт билип турган болгон, бу керектин аайына чыгар керек. Керек сүрекей түрген болгон, оны тургузала бүдүрер. Же Мылтыгаш уполномоченныйды өнөтийин неме чылап, 40 чакырымын бажына өскө өзкө ийе берген, катчы десе оорыйла болницага барган, ондо оны эмдеерге жаттырып салган. Селсоветте десе баалдарга кылчас эдип көрөрдөн, арай сокпой торт чыгара сүрүп турдылар.

Звено-бөлүктин баалдары, көдирези унчугышкылабай кунуга бердилер. Бойынын башчызынан ончозы-ла жөп сакып отургылады. Жаан үлүүне түшкен, журт-бөлүгүн алып ондо иштеер керек. Кандыйла **звенын** улуска уыдап болбозын олар жарт билип тургандар, жаан улус десе, баалдар айылдагы ижибиске канайда болужын жетирип жат, олар боодо болужын жетирер деп торт оңдоп билерин керексип. Алдынан бойлоры ол керекти баштап бүдүреринен жалтангылап турдылар күчтерине иженгилебей.

Бастра баалдар Темдешке иженгилеп сакып јаткандар: Темдеш бажын өрө көдүреле, көрөрдө, көзи оноор столдо јаткан «Кызыл Ойрот» газетке тийди. Баштап эренистлип аайына чыкпай, онон көзи бажы жарып сүрекей сүүнди.

«Акыр баалдар! Неде болзо, бис Чычкышла Кускунды кодоро тартарыс. Сүмени мен таптым, таптым!

Баалдар ончозыла сүүнүп, баштарын өрө көдүрүп, жылыжа түштилер.

Ончозынын уур сыны женилип, улу тыныштары сеериди.

«Је мен байа айтпадымба, Темдеш неменин аайын табар деп! Ол тегиннен тегин јаантайын нени-нени кычырып јадар, эмезе нени-нени эдип јадар; ол эмезе катчаа жүрүп, оны сурап, не-неменин аайын угуп јадар. Темдеш селсоветтин бирде заседаниезин, бирде јууны өткүрбеди, көрөр-ле болзо, Темдеш ондо бир толыка сыгынып калган, отуруп јадар, јаан улустын куучынын угуп, олордын јөбин тындап турды. Је, је, Темдеш, айтсан, нани сананып алдын!» – деп, Көбөлөк айтты.

«Баалдар, јимекчилерди совет башкаруу јакшы кыйалдап ижин берзин деп узак сананып таппай тургам; оны канайтса јакшы болор деп сананып жүрөтөм. Бис ончобыс билип турус-ийне, Чычкыш-ла Кускуннан алган аш учун, бистин ада-энелерибис јайгыда оо барып иштеп турганын. Је олор Чычкыш-ла Кускуннан экилчинен коркугылап, олорды мекелеерге болбостор. Бисте јоктулар көп, ол көрмөстөрдө дезе аш көп. Ол эки көрмөс, јоктуларды ончозын колго тудып алар, олор Чычкыш-ла Кускун аш јажырды деп бирүүзиде айтпас. Биске болужар кижии торт јок. Мылтыгаш жүре-берди, катчыбыс оорыды. Је бу-күн, мен партада јыткан «Кызыл Ойрот» газетти көрдим, кече селсоветтен бойым-ок экелгем, оны көрөле санаама јаны-ла кирди бистин эдетен неме. Эмди бис «Кызыл Ойротло» мындый бичик берер керек: Чычкыш-ла Кускун, совет башкарудан көп аш сугуп јажырып салдылар, онызын эмди күн-ишке јоктуларга үлөп јат деп кычырдым.

«Э-э-э, Темдеш, газетке јаныс-ла јаан улус бичип јатпай ол Мылтыгаштый, комсомолдор, комунисттер; бистин јажыбыс јетпей кичинек эмес-бедис» - деп Ойынчы сурады.

Ол чын эмесе, Темдеш! Ол ненин учун ондый не? Бистин бичикти олоор оо кийдирип баспаста, онын аайынча неме-де этпес деп Көбөлөк жөпсинди.

«Оо үзери, бистин бичикти газетке базып-та салза, онын аайынча аш бедреерге келген улус, ол аш сукан јерин кайдан табатан? Көбөлөк билер деп берип салзабыс, Чычыш-ла Кускун, газетен оны көргөн соондо, Көбөлөкти бош өлтире согуп салар» - деп, комыдап Алтаяк айтты.

Бир канча минутке, база-ла унчугышпай чымзаан отыра бердилер. Темдеш албаданып сананып турды. Көбөлөк коркуп, оо сыгынып турды. Көбөлөк Чычыш-ла Кускун, бу керекти Көбөлөкле баштаган өлтүрүп салар-деп јарт билип турган. Бултык јаакту Чычыш-ла, Кускунун сөөк јыдругы Көбөлөк-деп билзе-ле бажына јууктап – клеет, деп, көринип турган. Көбөлөк оны санана-ла эди јымырыжып, соок јайлып, тумчугын тартынды.

Ончозы унчыкылабай отыргылаарда, Алтын деп, бала куучындады. Парта ары-јанынан араай туруп, Темдешке јууктап, базып келе-ле, айтты.

«Темдеш, газетке бичиген бичикке, бойыбыстын ады јолыбысты салбай бербес-деп? Газетке онойдо бичиген эмес-пе? Мен көп көргөм газеттен «угачы-ла», «көрөчи-ле», «чагаан» деп аттарды. Бисте бичийле кндый кандый өскө ат-таап алып бичип салалдар».

Чын! Чын

Темдеш Алтын деп балаа јуукатап базып келип, јардына согып, школдо үүренген баалдардын ончозынан керсү сен деп айтты.

Алтын кемзинип-те, бир јанынан јакшызынып-та мактадым деп сананып барып бойынын јерине отырды.

Газетке чийген бичиктин алдына саларга, сөс адажып талдагылады. Отырган баалдар ончозы-ла бойынын таап алган сөзин айдып берип турдылар. «Сары-адару», «Кара куш» ошондо өскө көп ат ададылар, учында бир час болгон соондо **«Совет башкарудын болушчылары»** деп бичиир болуп јөптөштилер.

«Je, баалдар, бичигин чийерге сүмележелдер. Менде чаазын бар, черниланы катчыдын тууразынан аларыбыс. Катчы туразында шкаптын күлүчи менде. Катчы больницага барарда, мени кычырып алала айткан:

«Темдеш, мен чала оорып турум. Больницага барадым, ондо барган соондо, маат жок, мени эмдеерге жатырызып салар. Аймакисполком жаңы катчы ийери билдирбейт; слерге десе мында чаазын неме керек болып, эмесе черниле, кычырарга бичик, онын керегинде бу күчтерди саа артырып турум. Je сен тегинен-тегин неме үүребе, сен бойун билерин бисте үүренер неме ончозы-ла ас болып турганын. Ойто жандара мен бойым келзем, жаңы катчы келгелектен озо, сен маа айдып берерин нени алган, канча креси неме алган. Менен озо жаңы катчы келгежин, мен оо бу шкапта, канча бар неменин тоо бичигин артырып туруум. Алган неменди сен оо айдып бер. Э-эй, баалдар, кандый-ла катчы ийбегей биске. Иван Степанович жандыра келзе, сүреен жакшы болор эди!!!».

Звено катчызы Күндүчи колына ручка алып сакып отурды. Көдирези терен шүүнип унчукулабай турып койдылар. Темдеш, катчынан тем алып, колдорун белине жүктенип алып, остолдор аразына базып жүрди.

«Күндүчи, жаан буква-ла чий «Кызыл Ойрот» газадине. Бичидин бе? – Je оноң ары чий «Бистин жерде Чычкыш деп бай-ла. Кускун деп кам экү, артыкту ажын, совет башкаруудан жажырып сугуп салдылар».

«Темдеш, озор ол ашты, жоктуларга күн ишке берип жадылар оны база бичиир керек» - деп, Көбөлөк айтты.

«Чын, чын, Көбөлөк, оны база бичиир ок керек, - Күндүчи, бичи!

«Бистин жимекчилерибис, жажырып сукан аштарын, күн-ишке, туйук-ла жоктуларга берип жадылар, бир пуд арбаны эки күн ишке беригилеп турулар».

«Күндүчи, база бичи: - Чычкыш-ла Кускуннан ашты былап ала-ла, аш салбаган жердин ишмекчилерине берип салзын». Je балдар, бичик көдире бичилди-бе, айса бичилбеген неме бар-ба?

«Көдирези бичилди, Темдеш, ол болор».

«Je эмди бу бичикти бис газетке канайда ийерибис».

«Ийеринде неме јок. Шкаптан конверт алып, Улалу городто «Кызыл Ойрот» газетке деп адресын бичийле, селсоветте турган почтанын кайырчагына түжүрүп-ле салгай, онон ары ол жүре-ле бергей база. Је, Күндүчи, ол бичиктин учына бистин ады јолыбысты бичи **«Совет башкарудын болушчылары»** деп. Чийдин-бе? Је эмди бу бичикти маа беригер; слер балдар, калак, бирде кижиге айтпагар, бу керегибисти, ол јимекчи шлемир-лер сескен соондо, коркушту неме болор, олар бистерди согуп-та саларлар!».

«Јок, эмди бис торт тили јок жүрерис, бир де кижиге торт айдыш јок болор».

«Соктырарга турган кижиде бар болзо, ол эн учунда базып жүргей-ле».

Балдар јаан керек эткен улус болып, амырын, айл-сайын тарагылай бердилер, јаныс Темдеш-ле артып калды.

Энир түн крезинде, селсоветтен ол-јон ончозы тагылап, јаныс селсоветтин председатель-ла катчызы артып каларда, Темдеш школдон чыгып, оо баады. Селсоветке кире-ле, алган газедин табыштырып, јандыра чыга-ла, почто-кайырчагына, арайынан, байа чийген бичигин түжүрүп салды.

Сүрекей јаан сакылталу, эрикчилдү 10 күн өтті. Темдештин бөлүгинде турган балдар тумчуктарын төмөн эдип салган жүрдилер. Темдеш бойы дезе, чала јандап, карый берген немедий жүрди. Өскүзиреп калган школына, күүн-күчи јок болуп, унчукылабай отуруп турдылар. Школго јунажып келеле, Темдеш јаар, көргөндө-ле, солун неме јок туру деп, бийдүжинен-ле танып, торт учугышпай отыра бергендер. Катчы эмдиге-ле јетире јок болды, јангы катчыны база ийбеген. Балдардын күндери иш јок, калас-ла өдүп турды. Айлындагы иштери дезе, јаныс-ла малдын кийнинен жүретен болгон, ол иш оларго неме болбой бош жүрери көп болып турды. Школдын ас-мас бичиктү, библиотеказынын бичиктерин үзе кычыргылап салган јангы бичиктер дезе келгелек болгон. Алдында јилбиркеп ойнойтон ойындары, ойноор күүндери јок болып, торт ташталып калган. Школдын јанынча, кандый-ла солун кижиде өткөндө, балдар жүрексигилеп, бодоштырып турарлар, бу байала элчи кижиде болбой кайсын дежиб турды. Почто келген-ле тоозына, балдар оны сакып,

селсоветтин эжигинен айрылбас, келген газетты танмазынан кычырып көрүп турдылар. Балдар бичикти бичип бергенинен бери тогус күн өтти, бу күн онынчы күни болды, же газетте-де неме жок болды, совет башкаруудан элчилери-де жок болды.

Бу күн олар эскидеги аайынча селсоветтин жанына жуулыжып, почтоны сагыгылап турдылар. Күн аяс жас-та болзо, же баалдардын ойноор күндери жок болды. Олордын эки көзи, почталион келетен жол-жаар болды. Кезикте почто келип жат деп мекилежип-турдылар. Бир катап, союзтан (кооперативтан) клееткен алтай кижини почталион болор деп мекелендилер экинчизинде десе, бош мантап клееткен атты көрүп таныбай сүгүништи.

Темдеш журтсоветтин крилсезинде, неме керексибей отуруп жадала, кенетийн тура жүгүрди, ол алды жаар базып сунуп чөйинип тескери жаны жаар көстөп тура берди. Балдар ончозы кайа багып, оноор ок көстөдилер.

Көрүп турза, бурулчыктан эки ат жегип чанактаган, чанак чыкты, онын кийнинен, бош атту үзеери эки кижини көрүндү. Курч көстү балдар, эки кижини, мылтык жүктенген улус деп, таныдылар. Чанакту-да улус, бош аттуда, сельсоветке түргөн жууктап жетти, олордын жууктап келеткенин көрүп, жаанда улус аяктай бардылар, селсовет председатели-ле катчызы түймөп чыктылар. Олор селсоветке кирип, жамандыра тондорун курчангылап алып чыкты. Ол келеткен солун улусты, журт улустар көрөлө селсоветке база түргөн базып килеетлер. Ол ондый кижини жүрбес, туйук өзөккө, келген улус солын болгон.

Чанакту-ла бош атту улус, селсоветке жууктап келгенче, селсовет эжигине жуулган улус көптөй берди, келген улустар чында милиционер болгон эмтир, жуулган улустун ортозында Чычкыш кожо ок жүрди. Ол жарамзып келген, бош атту улус тардын адын тискининен тудуп турды, олордон дыбыш угуп, жолдын аайын сурап, соокко тондоор эмес-пе деп, сурап, куучындажып турды. Ол култур, бай културанып, жаан айлчы түшкөн айылдын ээзи болып, жарамзып, жүгүрүп, айланып турды. Оо коштой улустун келген керегин билип аларга күжүренип турды. Чанакту келген улустардын бирүзи аймакисполкомнын председатели болтыр, экинчиси жон-ла таныжып калган

аш јууп белетеер керегинде уполномоченный болуп јүрген Мылтыгаш болгон эмтир.

Балдар Мылтыгашты көргөн соондо сүреен сүтүнгиледи, эмди јаныскан эмес деп, бойлорын тынзынып сананып турдулар. Олор бу кижии бүтүн куучындажып, јөптөжөрин јарт билип турдулар. Оо үзери, кожо турган мылтыкту эки милиционерди көрүп, там саналары тынып турдылар, карында неме алдырбазын бодоштырып турдылар. Келген улус аштаган сузаган болор, курсактанар керек деп Чычкыш айтсада, је олор болбой көндире селсоветке кирдилер. Чычкыш бодоп турган олорды оной артык бирде кижии курсактандырбас. Олор байа-ла оо келер болор деп сананды. Селсовет туразына, јон улус удабайла толып келдилер. Ончозынын алдында туура јанындагы такталарда бойынын балдарына Мылтыгашка коштой Темдеш отурды. Темдеш катчызы јогына комудап, үүредү јокко калас јерге күндер өдүп јат деп, куучындап турды. Мылтыгаш дезе комыдалды күүнгерип угуп, олорго јартап, артык катчы јок керегинде ийбей јат деп, каруун берип турды. Оо үзери алтай тил билер катчылар торт једишпей турганын айдып, катчы табылгажын, аймакисполком эн озо катчыны слерге ийер деп айтты. Мылтыгаш-ла балдардын куучыны коркушту сүүнчилү болды, олордын јанында не болуп турганын, торт керектебей турдылар, бу кирези көп, аймактын улустары боо не келгиледи деп, угарныда торт ундуп салгандар. Школ керегиле үүредү керегин куучындажып, јилбиркеп отуруп калдылар, олор онойдо узак кучындажар эдилер, аймак исполкомнын председатели, јаан үни-ле куучынданып, олорды токтотпогон болзо.

«Эл јон, аймак исполкомдо табыш угулды, слердин јуртыгарда, артыкту ажын сугуп салган улус бар, ол улус, бу аш јууп белеттер уполномоченный нөкөр Мылтыгаш өскө өзөккө барган соондо, суккан ажын јоктууларга јайды, күн ишке, берип турдылар деп. Аштын баазы дезе, бир пуд арба јайдын эки күн ижи болтыр, бу табышты селсоветтен уккан эмезибис, онын керегинде слердин селсовет бу керекти торт иштебей јат, ол эмезе балдарга болужып, олорды коорып чыгарбай бектеп јат. Нөкөр милиционерлер, слер бу

Чычкашты боо тудып алып алыгар, селсовет председатели десе, тургузала Кускунды боо јетирип берзин».

«Эмди, ол экүдин керегинде, «Кызыл Ойрот» газетке канайда бичип турганын эл јон уугар:

«Кызыл Ойрот» газетте, бистин јуртыбыста Чычкыш деп бай-ла Кускун деп кам совет башкарудан, артык ажын јажырып сугуп салдылар. Ол јимекчи кулугурлар, јажырып суккан ажын јоктуларга јайгы, күн ишке, бир пуд арбаны эки күн иштен бергилеп јадылар. Чычкыш-ла Кускуннын ажын блаап, аш салбас јердин ишмекчилерине берип салзын деп сурап турубис».

Бу бичикке кол салганы Совет башкарудын болушчылары.

Је бу боо, эл-јон нени айдарыгар?

Айландыра табыш јок болуп, шык-ла эдип калды. Отурган балдардын јүректери согулуп, тон алдынан чупчулып чыккадый-да болзо, олар база унчуккылабай турдылар. Улустын бүдүштери сооп, тортла кайкажып, ајыктай берген турдылар. Јаңыс Чычкаш-ла калтырап, тарлажып турды.

Онон култур, кичинек семизине, јууга көөп калган көзи бир немеден бир немеге чурап, кадалып турган көзи, суркурап турды. Учунда ол ондоньп, чочый түшти. Јалынган кеберлү бут бажына туруп алып, ондо турган јонго, торт буруу јок, акту кижии болуп айланыжып айтты:

«Эл јон, маа ачынып, коорый-алыгар! Мен кажаа совет башкарудан ажымды јажырып сугала, күн ишке јоктуларга бердим? Мен онойдо кылынзам, селсовет оны канайда билбеген? Бу мыны газетке маа өчөшкөн кижии коптоп бичиген эмтир. Уполномоченный болгон кижии, менин ажымды, сырамды, бойы көзи ле көрүп, түжүмин бодоп, канча бар артыкту ажымды, ол бойы үзе алды ийне, бу төгүн эрмек куучын! Эл јон, боо јартынала айдыгар, кемге мен ажымды садып, эмезе күн ишке бердим? Ажымды канайда берип турарым мен, менин ажым бойыма да јетпес.

Чычкаш ачынган аайлу куучындады: актап акка айырган кижии болуп. Ол канчала катап куруна чимирип, көзин аруланып турды.

Јуунда турган улус, түймөп, табыштана берди. Кезиги Чычкашка болужып онын актуун айдып турдылар, кезиги ол бичикти газетке кем чийген болбогой деп кайкажып турдылар. Чычкашла, Кускунды, буруулап, торт бирде кижиге туруп айтканы, куучындаганы жок болды.

Көдирези табыштанып, бир оосла куучындажарда торт аайлап угары жок болды.

Аймакисполкомнын председатели, унчукпай отуруп, куучындап турган улусты аяктап, нениде сананып отурды.

Чычкаш десе тегин отырбады, ол көдүреле улусты сурап, менин учун туружугар акту кижини керектен корый алыгар деп, комулап сурап турды.

Чычкаш тегин үргүлөп отурбаган болзо, бойин балдарда, оозын ачып калас база турбадылар. Темдеш Көбөлөккө экү туйка шымыражып, куучынджала, төрт баланы ийгиледи, барып төрт ат ээртеп алып, селсоветке тургуза бачымдап экелзин.

Селсоветте, жон керектин аайы бажына торт чыкпай турганча. Чыккышла Кускуннын колуна тўжип, олондон жалтанып, коркуп, эрмек айтпай, олондын буруун чыгарбай туруп жадарда, Темдештин ийген балдары, аттарды экелип. Темдешке кирип айтылар.

Аймакисполкомнын председатели туруп айтты: «Эл жон, бу слердин табыжыгар бир частын туркунына жеде берди, олон бирде неме аайлап болбос болтыр. Мен слерден сурап турум: Чыккышла Кускуннан ашта акказына эмесе күн ишке алган болзо, айдып беригер? ондый неме жок болзо газетке, качанда бичибес эди, калас жерге слер оны санаа сагышка алынар керек, слер бу кылыгарла, ол буруулу улусты жажырып, бектеп, совет башкарууды ондый улус мекелеп базынзын деп, олонго балужуп жаадыгар. Чычкаш-ла Кускуннан аш алган кижиге бар болзо олон торт жалтанбай, коркубай, жартын айдып берзин.

Ончозы унчугушбай, табыш жок болуп отура бердилер. Жок улустан, туруп эрмек айдардан торт кыймыктааргада болбой отура бердилер, көстөрин полдон албай, төмөн көрүп отурдылар.

Ол онойып, јон јымжап отурганча, селипалнител кирип айтты, Кускун, барган јерин айтпай, кайдарда јүре бертир, айлдагы улустары билбейт.

Председател эрмек айтпады, јаныс-ла бажын јайды. Өскөзиде унчукпай отурганча, Чычкыштын көзи токунап, бойыда чала өрө түзелип отурды.

Чычкыш јонды, аймактын јамылуларында, јендрбес деп, ичинде јыргап, сүүнип отуларда, јоктулар, кул болгондор менин колумда деп, санаазында јенү байрамын, байрамдам јадарда, Темдештин тыркыраган үни угулды, ол үн угуларда, көдүреси чочыган аайлу, баштарын өрө көдүрип, көстөгилей бердилер.

«Нөкөр, председател! Маа куучындарга сөс беригер!»

«Куучнда, куучнда Темдеш!!! деп эки председателдин ордына, Мылтыгаш айтты. Ол келгенинен-ле бейи балдардын оразында башкала неме болуп јат деп, чала ајыктап отурды.

«Эл-јон! Газетке бичикти бичиген улус, бис балдар эдибис. Чычкаш-ла Кускун, јажырып сугуп салган ажын, јоктуларга күн ишке берип турганы чын эди. Мында отурган улус, ол кылыкты текши билерер, је айдарынан, олор ол экүден коркугылап јадылар бирүзүн олор бай кижиде јалтангылап јат. Экинчизин кам кижиде бисти, ачынза, көрмөстөрине јидирип салар деп коркугылап јадылар. Кускуннын барган јери јок, ол Чычкыш кыразына барып суккан ажын каруулдап отуру. Аймактын председателин. Мылтыгашты, база бир милиционерди, бу мында экелген бистин ээртеп салган аттарла, мен-ле Көбөлөк кожо тургузала Чычкыш кыразына барала, ончобис Чычкыштын ажында, Кускунды да таап аларыс экинчи милиционер дезе Чычкышты каруулдап боо артсын деп сурап турум.

Эн баштап табыш јок, болуп, торт унчуккылабай отурдылар онын кининде келип түймежип табыштаныжарда аймакисполкомнын председатели отургуштан туруп алып кыйгырып јадып арайдан токтотты.

Јон токунап, јымжап отура берерде мылтыгаш тактаа туруп алала јоктулар бойынын коркунчаагы керегинде байларга болужуп олорды арайла актабады деп, уйалта айдып турды. Айткан эрмеги јүректерине өдүмдү де,

чечен де болды. Куучуннын учы жаар Темдешти чыгара тартып алала оны актап куучындады; онын кийинде аймак председатели милиционерден үркүтөн койболып, толыкка сыгынып калган балдарды, база мактап айтылар.

Ол орто, стенее жаба улустын кинине отурган, Темдеш-ле Көбөлөктин, база арткан балдардын адалары жууктап базып келдилер. Ончозыла жоктулар болгон. Алдында турган тактаа, базып келип Темдештин айткан сөзи чын деп керелейле, Чычкыш-ла, Кускуннан, ашты бис алган эдибис деп, жартын айдып бердилер.

Балдар жыргап, сүүнип туруп, бойларынын баштапкы жөнүзүн байрамдап турдылар.

Чычкыштын кразына барган, Аймактын председатели, милиционер кожо барган улус-ла ороолоп салган ажында, каруулда турган Кускунунда таап алдылар.

Үзе ашты конфисковать эдип салды. Чычкаш-ла Кускунды арестовать эдип, ийер жерине ийди.

Аймакка жандыра барар алдында, председател-ла Мылтыгаш бастра жоннын жууны орто, сүрекей кату жакылта бергиледи: бу кулугур, жимекчилерди, тударга болушкан балдарды иштеп, жон ортозынан ологго кара санаар кижичыккажын, ондый кылыктуларды, сүрекей кату жаргылаар деп айтты.

Балдарла, Мылтыгаш, газетке нени канайда чийер деп сүреен узак куучындажып, ологго жартап берди. Оо үзери айтты: Кандый жилбилү солун неме болгожын, Мылтыгашка база бичиктен чийп турзындар деп.

Балдар сүгүнижип турдылар, ичинде жыргагылап, же жаан керек этибис деп, чимеркеп тургандары жок болдылар. Олор карында үүредү жанын там кичееп, школдон нени билип үренгенин айылдарында улустарына, айлдашта жаткандарга жартап, аайлап астарга турарын кичеер болдылар.

Каруузына турар редакторы Ойрот редколегия

Наряд 829. Тиражы 1500. Облито 694. Объем 1 ¼, п.1.

Баазы 26 акча